

Іван Брюховецький

Антонович Володимир Боніфатійович

Вперше ім'я Івана Брюховецького згадано в «Реєстрі Війська Запорозького» 1649 року серед козаків гетьманської Чигиринської сотні під іменем «Іванець Хмельницького». За твердженням літописця Самійла Величка, старший служник Брюховецький виконував гетьманські доручення. Після смерті Богдана він супроводжував гетьманового сина Юрка до Києва для навчання в колегію.

1659 року Юрко Хмельницький, скориставшись невдоволенням козаків політикою Івана Виговського, задумав заволодіти булавою. Тому він відправив Брюховецького на Січ шукати підтримки у запорожців. І незабаром Юрко став гетьманом, але Брюховецький покинув його. Він розумів, що молодий і бездарний новий гетьман не допоможе йому досягти високого чину. Цьому заважали розбурхане, хитке становище України, неусталені політичні ідеали козацьких верхів, які створили широке поле для діяльності безпринципних людей, різних інтриганів, владолюбців, що задля своєї кар'єри, спекулювали настроєм народу, його мріями, зневажали мораль, честь і традиції. Яскравим представником такого типу козацької старшини був Іван Брюховецький. Єдиною авторитетною, безкорисливою, щиро відданою тоді Україні суспільно-політичною силою лишалося Запорожжя. Тут не було інтриг, віянь нових політичних ідей, чітких свідомих орієнтацій на нові зовнішні сили й держави. На Запорожжі далі панувало усвідомлене всім українським народом бажання стояти за правду, волю, державну самостійність. Запорожці вороже зустрічали спроби поширення польсько-шляхетських порядків, пропольських прагнень козацької старшини, привілеїв. Всілякі спроби порушити ці народні погляди завжди мали рішучу відсіч на Запорожжі. Тому кожному владолюбцю й шанолюбцю було зрозуміло, що здобути вищий державний чин, кар'єру, захопити владу зможе лише той, хто схилить на свій бік запорожців, матиме їхню підтримку. Це добре розумів і Брюховецький. Після обрання гетьманом Юрка він три роки (з 1659 по 1662) лишився жити на Січі. Брюховецький вдавав із себе щирого прихильника черні.

Тим часом Юрій Хмельниченко виявився недбалим гетьманом. У складних обставинах він розгубився, не дотримав присяги цареві, відновив Гадяцьку угоду 1659 року, за якою Україна шукала захисту Польщі. Цей учинок викликав невдоволення лівобережних полків, і вони відмовилися слухати Юрія, заявивши, що хочуть мати нового гетьмана, вірного цареві. Очолювали невдоволених ніжинський полковник Василь Золотаренко та полтавський полковник Яким Сомко. Кожний із них обливав брудом один одного перед Москвою та своїми. Таким чином обидва вони знеславили себе на Україні, втратили можливість мати булаву. Цим і скористався Брюховецький. Влітку 1662 року він разом із загалом запорожців прибув із Січі до табору російського князя Григорія Ромодановського. Брюховецький заявив, що не визнає ні Сомка, ні Золотаренка й запропонував Ромодановському виступити спільно проти військ Юрія Хмельницького. Перебуваючи кілька тижнів у таборі разом із Ромодановським, Брюховецький здобув у нього довір'я і таким чином викликав підозру до обох полковників-претендентів на гетьманство. Тим часом запорожці висунули Брюховецького єдиним претендентом від народу, вірного цареві. Вони ганьбили Сомка й Золотаренка, звинувачуючи їх, що вони здатні перейти на бік Польщі. Завдяки Ромодановському, цар вважав Брюховецького за найдостойнішого для Москви претендента на булаву.

1663 року цар видав указ про вибори нового гетьмана. Керувати виборами прибув до Ніжина на Україну князь Великогагін. За наполяганням Брюховецького й запорожців зібралася не козацька рада, а так звана Чорна рада, участь у якій мали взяти не тільки козаки, але й усі інші стани України. Вибори гетьмана проходили у великій метушні, серед суперечок і кривавих сутичок. Натовп запорожців і селян, розігнавши силою своїх супротивників, виніс на руках Брюховецького, якому вручили гетьманські відзнаки й проголосили його гетьманом. Потім натовп кинувся грабувати майно Сомка і Золотаренка та їхніх прибічників. Наступного дня Великогагін затвердив раду й наказав ув'язнити значних козацьких старшин і разом із претендентами віддати їх до рук Брюховецького. Через кілька місяців за наказом гетьмана в Борзні були страчені на горло Сомко, Золотаренко, Йоанникій Силич. Багатьох їхніх прибічників відправили до Сибіру.

Перші три роки гетьманування Брюховецького проходило в безперервних війнах із правобічним гетьманом Павлом Тетерею та поляками. В 1663—1664 роках козаки відбили останню спробу поляків захопити Лівобережжя. Король Ян Казимир із великими силами оточив Глухів, але зазнав поразки від козаків і російських військ. Спроби Брюховецького скорити собі Правобережжя зазнали невдачі, хоча він на якийсь час захопив Канів, Черкаси й Білу Церкву. Брюховецький спустошував й інші міста, але взяти Чигирин йому не вдалося, і під натиском козаків Тетері та поляків він відступив за Дніпро.

Тим часом Брюховецький не виправдав сподівань українського народу в проведенні внутрішньої політики, розв'язанні соціальних питань. На місце страченої й висланої до Сибіру старшини він тут же поставив своїх прибічників, зміцнивши їхню владу. Кожного із них охороняла сторожа із запорожців, яких мусили утримувати навколишні мешканці. Нова старшина в жадобі збагачення й утисках народу перевершувала своїх попередників. Отже, у боротьбі за булаву Брюховецький тільки прикривався народними інтересами й прагненнями. Ставши гетьманом, він одразу ж забув про все. Тепер свою булаву він намагався тримати за допомогою страху та жорстокостей. Найменший протест закінчувався конфіскаціями, ув'язненнями, стратами. Він жорстоко покарав і ті міста, що мусили здатися королеві Яну Казимиру. В зв'язку з цим популярність гетьмана швидко падала й він бачив свій кінець з боку собі подібної старшини. Щоб захиститись од народного гніву, Брюховецький задумав зміцнити свою владу за допомогою царя. 1665 року разом із багатьма іншими полковниками він прибув до Москви, де їх шанобливо зустріли. Гетьман одружився з дочкою московського боярина, сам одержав боярське звання, як і полковники, що його супроводжували. Тепер він підписувався так: «Вашего царского пресвитлого величества благодетеля мого милостивого боярин й гетман верного войска вашего царского вирный холоп й найнижший подножок пресвитлого престола, пресвитлого величества запорозкого Ивашка Брюховецкий». Оцих гетьманів, холопів і подніжків картав Тарас Шевченко у своїх творах. Одначе все це не допомогло. Івашко пішов ще далі, усвідомлюючи, що тільки суттєвими поступками російському централізму він досягне становища людини, яка потрібна московському урядові. Такими діями була і його відмова від тих статей Переяславської угоди, які забезпечували адміністративне й фінансове самоуправління Україною. Тому він віддав російським воєводам державні функції, які підпорядкували собі українські міста й оселилися в них разом із загонами війська. 1666 року гетьман передав воєводам всі полкові міста й право збирати податки з населення. Воєводи почали переписувати людей, оподатковувати їх подушним та всілякими іншими поборами від промислів, торгівлі тощо. Народ скрізь став нарікати, й почалися спалахи невдоволення проти гетьмана, полковників, воєвод, прикажчиків, збирачів податків.

Становище Івашка та його прибічників ставало небезпечним. Один із них — полтавський полковник Децик загинув від гніву своїх козаків. Старшина розуміла, що хвиля народного гніву скине їх хутчій, аніж цар прийде їм на допомогу. Тому вона зважилася ВКРИТИ із тяжкого стану

шляхом нових зрад, смут, як це робили їхні попередники. 1668 року у Гадяч до Брюховецького з'їхалися всі полковники на таємну раду, де вчинено спробу очолити народний рух, почати першими виганяти російських воєвод, щоб відновити свою популярність. Повернувшись додому, вони виступали проти воєвод, бо спалахнуло народне повстання, під час якого частину воєвод повбивано, а інші втекли. Цар мав підстави покарати «вірного» гетьмана за його зраду. Російські війська під командуванням Григорія Ромодановського ступили на Україну й оточили Котельву та Опішню. Брюховецький розгубився. Його запізнілий протест проти воєвод не відновив до нього народного довір'я. Івашко Брюховецький навіть вдався за допомогою до татар. З невеликим загоном найманої охорони він виїхав з Гадячого й почав, не кваплячись, рухатися назустріч начебно російським військам. На шляху зупинився біля села Диканьки в урочищі «Сербине поле». Не маючи допомоги, не знав, що чинити. Мабуть, здався б князеві Ромодановському, але тут доля завершила його кар'єру. Ще до вигнання воєвод багато лівобережних полків звернулися до гетьмана Правобережжя Петра Дорошенка взяти їх під свою опіку. Тепер, коли з появою російських військ небезпека збільшилась, Дорошенко, використавши запрошення, пішов допомагати Лівобережній Україні. З великим козацьким військом і загонами татар, Дорошенко переправився через Дніпро й попрямував до Опішні. На шляху він натрапив на табір Брюховецького й зупинився. Дорошенко запросив до себе лівобережного гетьмана. Хоча запорожці, що супроводжували Брюховецького, були проти цього побачення, але городові козаки й старшина змусили безсилового й безпорадного гетьмана Івашка поїхати до супротивника й майже силою потягли його туди. Тільки-но Брюховецький наблизився до могили, де, сидючи верхи на коні, чекав його Дорошенко, як із натовпу підлеглих супровідників посипалися нарікання, докори. Звинувачення посилювалося, незважаючи на прохання й умовляння Дорошенка. Натовп кинувся на Брюховецького і розшматував його тіло. Дорошенко тимчасово був проголошений гетьманом обох берегів Дніпра, всієї України. Князь Ромодановський, довідавшись про долю Брюховецького, зняв облогу й одступив за межі України.

Так закінчилося життя, яке було сповнене владності, інтриг, шанобства, колишнього служника Хмельницького — Івашка, який зневажав усі інтереси народу, України для власної вигоди. Зрадою та вбивствами супротивників він домагався гетьманської булави й боярського звання.

Постійна адреса: http://ukrlit.org/antonovych_volodymyr_bonifatiiovych/ivan_briukhovetskyi